УДК 82.09

И.С. Насипов

МӘШҺҮР ГАЛИМ, КҮРЕНЕКЛЕ ЯЗУЧЫ ҺӘМ ОЛУГ ШӘХЕС

(С.Ш. Поварисовның тууына 100 ел тулу уңаеннан)

В статье рассматриваются этапы жизни, научная и творческая деятельность Суфияна Шамсутдиновича Поварисова. Также раскрываются некоторые его человеческие качества. Материал написан в связи со 100-летием со дня рождения известного учёного и народного писателя Башкортостана, участника Великой Отчественной войны. Он прошёл сложный, но славный жизненный путь. Детство и юность сельского мальчика были трудными. Совсем молодым он встал на защиту Родины от немецко-фашистстких захватщиков. Прошёл героческий путь миномётчика от Курской дуги до Дрездена, принял участие в освобождении Украины, Польши, Венгрии, Чехославакии, Германии. После войны учился, был учителем, журналистом, учёным и писателем, стал доктором филологических наук, профессором. До последних дней своей жизни усердно трудился, активно занимался наукой и творчеством. Общественность Башкортостана и Татарстана достойно отметила юбилей славного сына своего народа.

Ключевые слова: Суфиян Поварисов, ветеран войны, педагог, учёный, журналист, писатель.

The article examines the stages of life, scientific and creative activity of Sufiyan Shamsutdinovich Povarisov. Some of his human qualities are also revealed. The material was written in connection with the 100th anniversary of the birth of a participant in the Great Patriotic War, a famous scientist and national writer of Bashkortostan. He went through a difficult but glorious life path. A difficult childhood and youth of a rural boy, very young he stood up for the defense of the Motherland from the Nazi invaders. He passed the heroic path of a mortar man from the Kursk Bulge to Dresden, took part in the liberation of Ukraine, Poland, Hungary, Czechoslovakia, and Germany. After the war he studied, was a teacher, journalist, scientist and writer, became a doctor of philology, professor. Until the last days of his life he worked hard, actively engaged in science and creativity. The public of Bashkortostan and Tatarstan worthily celebrated the anniversary of the glorious son of their people.

Keywords: Sufiyan Povarisov, war veteran, teacher, scientist, journalist, writer.

Татар халкының күренекле улы – филология фәннәре докторы, профессор, Башкортстанның халык язучысы, Бөек Ватан сугышы ветераны Суфиян Шәмсетдин улы Поварисовка 2024 елның 29 августында 100 яшь тулган булыр иде.

С.Ш. Поварисов 1924 елда Башкорт АССРның Илеш районы Тыпый авылында дөньяга килә. Туган авылында җидееллык мәктәпне тәмамлагач, колхозда эшли. Чыгышы руханилардан булганлыктан, 1 яшьтән ятим калган малайга тормышның ачысын-төчесен бик иртә татырга туры килә. Мал-мөлкәте тартып алынган, йорт-җиреннән урамга куылган биш балалы гаиләгә көн күрү җиңел булмый. Тамак

туйдыру, исән калган туганнарын кайгырту аны Себердә тимер юл төзелешендә эшләргә дә мәҗбүр итә.

Бөек Ватан сугышы барышында, Суфиян Поварисов 1942 елның августында, Кызыл Армия сафларына алына һәм фронтка җибәрелә. Курск дугасыннан Дрезденга кадәр 469 нчы полкның миномёт расчёты командиры вазифасында данлыклы хәрби юл үтә. Украина, Польша, Венгрия, Чехославакия, Германияне азат итүдә катнаша. Күп орден һәм медальләр белән бүләкләнә, батырлыклары өчен 21 тапкыр Югары Баш командующийның мактавына лаек була. Сугыштан соң Венгриядә хезмәт итә. Үзлегеннән мадҗар телен үзләштерә, еш кына тәрҗемәче вазифасын да башкарырга туры килә аңа. 1947 елның мартында армиядән демобилизацияләнә.

С. Поварисов сугыштан соң туган авылына кайта. Берничә тапкыр хәрби хезмәтен армия сафларында дәвам итәргә, һичьюгы – военкоматта эшләргә чакырылуга кармастан, фронтташ дуслары белән Урта Азия якларына чыгып китә. Башта бер ел Кыргызстанда балалар укыта, аннан Үзбәкстанда урта мәктәптә хәрби җитәкче булып эшли. Үзлегеннән укып, 10 сыйныфны гел яхшы билгеләргә тәмамлый. Укыту осталыгы серләрен үзләштерә, дидактика һәм педагогика нигезләре белән таныша.

1951 елда Казан дәүләт педагогика институты тарих-филология факультетының татар бүлегенә укырга керә. Аны кызыл дипломга тәмамлагач, 1955 елдан Татарстан АССРның Актаныш районы Бурсык авылы җидееллык мәктәбендә өч ел директор булып эшли. 1958 елда Башкортстанга кайта, һәм «Кызыл таң» газетасында әдәби хезмәткәр вазифасын башкара. 1960 елдан башлап, гомеренең соңгы көненә кадәр Башкорт дәүләт университетында эшли: ассистенттан профессорга кадәр хезмәт юлы үтә.

Суфиян Поварисов фәнни һәм иҗади эш белән студент елларында ук җитди рәвештә шөгыльләнә башласа да, аңа кадәр үк каләм тибрәтүе дә билгеле. Аның беренче иҗат тәҗрибәсе фронт елларына туры килә, хезмәттәшләренең һәм үзенең батырлыклары турында хәбәрләре, хәрби корреспондентлар тарафыннан редакцияләнеп, фронт газеталарында басылып тора. Урта Азия мәктәпләрендә укытканда «Комсомолец Узбекистана» газетасы белән дә хезмәттәшлек итә. Әдип кайда гына булса да, тормышның бар нечкәлекләрен өйрәнә, халык тормышындагы кайгы-шатлыкларны күңеле аша үткәрә. Киләчәктә болар барысы да аның төрле әсәрләрендәге вакыйгаларда, геройларның шөгыль-характерларында чагылыш таба. Аның фәнни тикшеренү нәтиҗәләре дә әдәби әсәрләренең иҗадисәнгатьчә камиллегенә уңай йогынты ясый. Суфиян Шәмсетдин улы – фән өлкәсендә һәм әдәбиятның төрле жанрларында бердәй югарылыкта һәм нәтиҗәле иҗат итүчеләрнең берсе. Шул ук вакытта аның укытучылык хезмәте һәм педагогик осталыгы аерым игътибарга һәм ихтирамга лаек.

Суфиян Поварисов – күркәм кешелек сыйфатларына да ия шәхес. Ул башкаларның шатлыгына чын күңелдән куана, ялгышларын эчкерсез гафу итә, кимчелекләренә ачына, абынганга кул да суза белде. Үз мәнфәгатьләрен башкаларныкыннан бервакытта да өстен куймый, авырлыкларга зарланмый иде.

Ата-ана тәрбиясе дә бу асыл сыйфатларны булдыруга үз өлешен керткәндер һәм нәсел җепләре дә йогынтысыз калмагандыр. Аның нәселе әнисе Әсма яклап Илеш районы Иске Күктау авылының күренекле шәхесе Локман хәзрәткә тоташа, әтисе Шәмсетдин шул районның Тыпый авылы мулласы була.

Суфиян Поварисов әдәбиятның төрле жанрларында уңышлы иҗат итә. Аның әсәрләренә тематик төрлелек хас. Гадәти тормыштан алынган геройлары безнең арада яши. Алар дәһшәтле сугыш елларында – солдат, тыныч тормышта – тырыш эшче, фидакяр укытучы һ. б. да гәүдәләнә. Геройларны ачуда тирән психологик күңел кичерешләре урын ала, шатлыклы-аянычлы хәл-вакыйгалар оста сурәтләнә. Әйтергә кирәк, әдипнең әсәрләре кайсы телдә генә язылса да, башкорт һәм татар укучысы аларны бердәй яратып кабул итә, көтеп ала һәм кызыксынып укып бара.

С. Поварисов шигърият өлкәсендә дә үз урынын таба. Журналист буларак та танылa,тәрҗемәче булып та хезмәт куя. Заман герое – җир кешесенең көндәлек тормышын яктырткан, рухи дөньясын бар нечкәлекләре белән ачкан ялкынлы очерклары һәм публицистик язмалары аны сәләтле әдип буларак таныта. «Бәхет турында легенда» китабы Суфиян Поварисов иҗатында үзенчәлекле урын алып тора, аның сәнгатьчә эшләнеше дә, композицион бирелеше дә игътибарга лаек.

Әдипнең драма әсәрләреннән «Кәрлә йолдыз», «Туй бүләге», «Авылымның алсу таңнары», «Вәгъдә», «Яңа көй», «Сөйдергән дә тел, биздергән дә тел», «Кояш чыккандай булды», «Яхшы сүз – җан азыгы» һ. б. республика театрлары сәхнәләрендә уңышлы куела, күпмилләтле тамашачы күңеленә хуш килә. Үзешчән сәнгать коллективлары, укытучы һәм укучылар сәхнәләштергән әсәрләр халык арасында аеруча популярлык казана.

Язучы буларак Суфиян Поварисов аеруча проза әсәрләре белән танылa. Хикәя, повесть һәм роман жанрларында иҗат иткән әдип үз укучысына үзенчәлекле әсәрләр бүләк итте: «Яратам сине тормыш», «Сөмбел», «Алтын йолдызлы Ләйлә», «Ышанам сиңа», «Яшьлек еллары», «Биш партизан», «Ялгызлык» һ. б. хикәя, повестьлары; «Язмыш корбаннары», «Ут эчендәге мәхәббәт» кебек зур күләмле романнары. Гомеренең соңгы көннәрендә ул укытучылар тормышына багышланган чираттагы әсәрен – «Гәүһәр күгәрченнәре» романдилогиясен тәмамлый. Ул укытучы тормышын һәм эшчәнлеген гарәп чүлләрендәге һәүһәр асылташларын чүпләүче күгәрченнәргә тиңләп сурәтли.

Күренекле татар галиме, дәүләт эшлеклесе һәм язучы Г. Ибраһимовның тормышы, әдәби һәм гыйльми казанышлары Суфиян Поварисовның әдәби һәм фәнни эшчәнлегендә аерым урын били. Аның «Пәйгамбәр таңы» трилогиясе («Пәйгамбәр таңы», «Күкнең җиденче катында», «Оҗмахка бер адым» романнары) әдәбият тарихында зур вакыйга булды. Алар әдип иҗатына тиешле бәя бирүгә дә этәргеч ясады – Суфиян Поварисов Башкортстанның халык язучысы исеменә лаек булды. Аны Г. Тукай премиясенә тәкъдим итү дә шушы трилогиягә бәйле иде.

Суфиян Поварисов Г. Ибраһимовның фәнни хезмәтләрен өйрәнә. Татар стилистикасы формалашуның зур бер чорын ул Г. Ибраһимов эшчәнлеген бәяләү аша яктырта. Академик М.З. Зәкиев җитәкчелегендә язылган кандидатлык һәм докторлык диссертацияләре дә, татар стилистикасы буенча күпсанлы хезмәтләре дә күренекле әдипнең иҗат осталыгын өйрәнү белән бәйле. Әлеге эшчәнлеге өчен Суфиян Поварисов Г. Ибраһимов исемендәге премиягә лаек була.

Суфиян Поварисовның тел һәм әдәбиятка бәйле стилистиканы татар тел белемендә мөстәкыйль лингвистик тармак итеп үстерүгә өлеше зур булды. Галимнең теоретик, шул ук вакытта гамәли әһәмияткә ия «Сүз һәм сәнгатьле сөйләм», «Татар теленең практик стилистикасы», «Тел – күңел көзгесе», «Роль Г. Ибрагимова в развитии татарского литературного языка», «Г. Ибрагимов поэтикасында фразеология», «Г. Тукай поэтикасында чагыштырулар» һ. б. фәнни хезмәтләре аның зур казанышы булып тора. Гомеренең соңгы елларында гына да ул берничә монографик хезмәт яза – алар арасында «Проблемы изучения языка художественных произведений», «Г. Ибрагимов – величайший мастер художественного слова» кебекләре дә бар. Аның нәтиҗәләре төрки телләр стилистикасын өйрәнү өчен дә нигез булды, гомумтөрки стилистик мөмкинлекләрне ачыклауга зур йогынты ясады [Насипов, 2014, с. 14–18].

Гомумән алганда, Суфиян Поварисовның гыйльми эшчәнлеге дәүләт тарафыннан зур бәяләнде. Ул Россия Федерациясе югары белеменең Мактаулы хезмәткәре, Башкортстанның һәм Татарстанның атказанган фән эшлеклесе кебек мактаулы исемнәргә лаек булды.

Ул яшь галимнәр әзерләүгә дә зур өлеш кертте. Аның шәкертләре урта һәм югары мәктәпләрдә уңышлы укыта, фән белән шөгыльләнә. Әйтик, аның җитәкчелегендә Раушания Гәрәева, Рәзил Миргалеев, Гөлназ Габбасова, Алисә Камалова, Зәбирә Кәримова кандидатлык диссертацияләрен уңышлы якладылар, алар нигезендә монографияләр һәм күпсанлы уку-укыту әсбаплары бастырдылар [Габбасова, 2002; Гареева, 2001; Камалова, 2005; Каримова, 2008; Миргалеев, 2002].

Суфиян Поварисов Башкортстан Республикасының иҗтимагый тормышында да актив катнаша. Әдәбият, сәнгать өлкәсен аеруча игътибар үзәгендә тота. Замандаш әдипләрнең казанышларына тәнкыйди караш аның күзәтүләрендә объектив реальләште. Күренекле язу-

чылар белән беррәттән, яшьләр иҗатын да читтә калдырмады. Бу яктан караганда, яшь буын тәрбияләүгә, заман кешесен формалаштыруга ул зур көч салды. Югары уку йорты укытучысы вазифасын да тырышып башкарды. Башкорт дәүләт университетында хәзерге татар әдәби теле морфологиясе, татар теленең стилистикасы кебек фәннәр укытты, гамәли дәресләр алып барды һәм курс, диплом эшләренә җитәкчелек итте. Әйтергә кирәк, күпчелек предметларны һәм махсус курсларны ул үзе башлап язды һәм укытты, бик күп укыту-методик әсбаплар бастырды. Мәсәлән, татар әдәби теле тарихы һәм практик стилистика курсларын ул үзенең фәнни эзләнү нәтиҗәләренә таянып төзеде.

Укытудан тыш, Суфиян Поварисов тәрбия эше белән дә күңел биреп шөгыльләнде. Студентларның «Тел чишмәсе» гыйльми-иҗат түгәрәге аша гына да ул күпме яшьләргә туган тел серләрен ачты. Суфиян Шәмсетдин улы республиканың башка уку йортларындагы татар бүлекләрен төзүдә, татар теле һәм әдәбияты укытучылары әзерләүдә актив катнашты. Озак еллар М. Акмулла исемендәге Башкорт дәүләт педагогия университетында татар бүлегендә укытты.

Суфиян Поварисов кебек күренекле шәхесләрнең булуы куанычлы, гомеренең соңгы көненә чаклы актив эшчәнлек алып баруы да күпләр өчен үрнәк. Республиканың күпсанлы иҗтимагый оешмалары эшчәнлегендә катнашып, ул шулай ук бик әһәмиятле эш башкарды. Мәктәп балалары белән дә даими очрашып торды. Аның бу эшчәнлеге бүген дә тиешенчә бәяләп бетерелмәгән әле [Насипов, 2014, с. 60–62; Насипов, Сунагатуллина, 2014, б. 216–219].

Башкортстан Республикасы киң җәмәгатьчелеге Суфиян Поварисовның тууына 100 ел тулуга багышлап матур чаралар оештырды. Тантаналар аның туган ягы – Илеш районында ел дәвамында барды. Туган авылы Тыпыйда һәм район үзәге Югары Яркәйдә мәшһүр якташларына багышлап тантаналы кичәләр узды [Исламова, 2024]. Аларда Башкортстанның һәм Татарстанның күренекле шәхесләре, галимнәр, язучылар, дәүләт хезмәткәрләре һәм җәмәгать эшлеклеләре катнашты. «Кызыл таң» республика газетасы һәм «Маяк» район газетасы иҗади конкурслар оештырдылар, аңа багышланган материалларны даими рәвештә бастырып килделәр [Мирзаянова, 2024]. Галим һәм педагог озак еллар хезмәт куйган Башкорт дәүләт университеты татар филологиясе һәм мәдәнияте кафедрасы аңа багышлап фәнни-гамәли конференция үткәрде. Киң җәмәгатчелек катнашында Башкортстан Республикасы хөкүмәте Суфиян Поварисов 1978–2016 елларда яшәгән йорт диварына элмә такта урнаштырды [В Уфе увековечили...]. Халык язучысы, галим һәм легендар шәхеснең тормышы, фәнни эшчәнлеге һәм иҗаты турында туганнары, якыннары, хезмәттәшләре, якташлары, гомумән, аны яхшы белгән шәхесләрнең истәлекләре, мәкаләләр, әңгәмәләр, аңа багышланган шигырьләр һәм язмалар, фотосурәтләр тупланган китап басылып чыкты [Суфиян Поварисов..., 2024].

Әдәбият

В Уфе увековечили память народного писателя Башкирии Суфияна Поварисова // Башинформ. 2024. 27 августа / https://www.bashinform.ru/news/culture/2024-08-27/v-ufe-uvekovechili-pamyat-narodnogo-pisatelya-bashkirii-sufiyana-povarisova-3900716 (дата обращения: 04.10.2024).

Габбасова Г.З. Средства выражения экспрессивности в татарском литературном языке: (На материале имен существительных и прилагательных): автореф. дис... канд. филол. наук. Уфа, 2002. 26 с.

Гареева Р.Р. Лексико-стилистические проблемы творчества Ильдара Юзеева: автореф. дис... канд. филол. наук. Уфа, 2001. 23 с.

Исламова З. Ак каенлы Илешем // Кызыл таң. 2024. 28 август / https://kiziltan.ru/articles/kultura/2024-08-28/ak-kaenly-ileshem-3902653

Камалова А.Ф. Стилистические функции глагольных фразеологических единиц в современном татарском литературном языке: автореф. дис... канд. филол. наук. Казань: 2005. 24 с.

Каримова З.С. Поэтика фразеологизмов Аяза Гилязова: автореф. дис... канд. филол. наук. Уфа, 2008. 23 с.

Миргалеев Р.М. Парные слова в татарском языке: Лексико-семантический и стилистический аспекты: автореф. дис... канд. филол. наук. Уфа, 2002. 21 с.

Мирзаянова Г. Илеш илчесе булды // Маяк. 2024. 17 март.

Насипов И.С. Ватан солдаты һәм мәшһүр галим (С.Ш. Поварисовның 90 яшенә // Солдат Родины и известный ученый (К 90-летию С.Ш. Поварисова) // Учитель Башкортостана. 2014. № 8. С. 60–62.

Насипов И.С. Суфиян Поварисов: мәшһүр галимнең фәнни казанышлары // Актуальные проблемы современной татарской филологии: Сб. статей Всероссийской научно-практической конференции (г. Уфа, 12 декабря 2014 г.) / Отв. ред. И.Ф. Зарипова. Уфа: РИЦ БашГУ, 2014. С. 14–18.

Насипов И.С., Сунагатуллина З.Х. С. Поварисов – халкыбызның олуг шәхесе, мәшһүр галиме һәм күренекле язучысы //Сохранение и развитие родных языков в условиях многонационального государства: материалы V Международной научно-практической конференции (Казань, 19–22 ноября 2014 г.) / Под общ. ред. проф. Р.Р. Замалетдинова. Казань: Отечество, 2014. С. 216–219.

Суфиян Поварисов – яугир, ғалим, яҙыусы: иҫтәлектәр, мәҡәләләр, шиғырҙар / төҙ. Г.Т. Сәлимова, И.С. Насипов. Өфө: Китап, 2024. 160 б.

Насипов Илшат Сәхиятулла улы,
филология фәннәре докторы, профессор,
М. Акмулла исемендәге Башкорт дәүләт педагогия университетының татар теле һәм әдәбияты кафедрасы профессоры